

АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Наукові записки

**Видання присвячене ювілею
Президента Академії наук вищої освіти України
академіка М. І. ДУБИНИ**

**Київ
Видавництво АН ВО України
2008**

Друкується за ухвалою Президії АН ВО України від 16.05. 2008 р. (протокол № 5)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ №6665 від 31.10.2002 р.

Редакційна колегія: Зозуля І.С., д.м.н, проф. (голова); Александров С.С. д.т.н, проф.; Андрущенко В.П., д.філос.н., проф.; Баранник Д.Х., д.філол.н., проф.; Говоров П.П., д.т.н., проф.; Горбачук І.Т., д.ф.-м.н., проф.; Грицасенко З.М., д.с.-г.н., проф.; Зімшиковський Б.С., д.ф.н., проф.; Зінь Е.А., д.е.н., проф.; Свтушенко С.К., д.м.н., проф.; Ільницький І.Г., д.м.н., проф.; Клапчук С.М., д.і.н., проф.; Кравців Р.Й., д.в.н., проф.; Кузнецов Ю.М., д.т.н., проф.; Курило В.І., д.ю.н., проф.; Литвин В.П. д.в.н., проф.; Майборода В.К., д.п.н., проф. (заст. голови); Мартиненко М.А., д.т.н., проф.; Мірошніченко С.І., д.т.н., проф.; Ніколайчук В.І., д.б.н., проф.; Опальчук А.С., д.с.-г.н., проф.; Падалка О.С., д.п.н., проф.; Поляков М.В., д.ф.-м.н., проф.; Попов М.В., д.філос.н. проф.; Прошок Р.Г., д.м.н., проф.; Різув В.В., д.філол.н., проф.; Рудик С.К., д.в.н., проф.; Стецюк В.В., д.т.н., проф.; Тугай А.М., д.т.н., проф.; Табачников С.І., д.м.н., проф.; Товажнянський Л.Л., д.т.н., проф.; Хомич В.Т., д.б.н., проф.; Шақун В.І., д.ю.н., проф.; Шут М.І., д.ф.-м.н., проф.; Яцимирський В.К., д.х.н., проф.; Дейнста І.І. к.і.н. (відповідальний секретар).

Засновник і видавець:

Академія наук вищої школи України

Журнал видається українською мовою

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора. Може публікувати статті в порядку обговорення. Рукописи не повертаються. Редакція не обов'язково поділяє точку зору авторів опублікованих матеріалів.

*Друкується за ухвалою Президії АН ВО
України від 16 травня 2008р.
(протокол № 5)*

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2008
© АН ВО України, 2008

5. *Дьюн Дж.* Введение в философию воспитания. – М., 1921
6. *Литвин В.* Українська культура і освіта в контексті суспільних трансформацій // Урядовий кур'єр. – 24.09.2002
7. *Лутай В.С.* Філософія сучасної освіти. – К., 1996
8. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Філософія освіти в сучасній Україні". – К., 1997
9. На пути к "повестке дня на XXI век" в области высшего образования // Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. – Париж, ЮНЕСКО, 1998
10. Практична філософія – 2003., № 1
11. *Пригожин И.* Природа, наука и новая рациональность / Философия и жизнь. – М., "Знание", 1991, № 7.
12. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопросы философии. – 1991, № 6
13. Рашковский Е.Б. Лосев и Соловьев // Вопросы философии. – 1992, № 4
14. Гворчество и педагогика. АН СССР. Сб. тезисов Всесоюзной конференции в 6-ти т.т. – М., 1989.
15. *Хакен Г.* Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. – М., 1991
16. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М., 1991.

**Іван Горбачук,
академік**

НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА

Історія України – героїчна, сповнена багатьох випробовувань її народу на міць та здатність до об'єднання заради захисту своїх земель і своїх осель від злостивих сусідів, заради права бути господарями на своїй землі.

З часу підписання Переяславської угоди Україна все більше підпадала в залежність від Російської імперії. Починаючи від Олексія Михайловича, його сина Петра I, Катерини II тощо всі російські царі й імператори дотримувалися окупаційної політики щодо України, і, відповідно, своїми указами, розпорядженнями та військовими діями посилювали тиск на елементи її державної самостійності. Під особливим наглядом були питання мовної і культурної асиміляції українців, їх обрусіння. Паралельно йшло

економічне і соціальне поневолення. В результаті жорсткого контролю невпинно падав освітній потенціал нації. Під неусипним жандармським оком перебувала діяльність української інтелігенції. Природно, це викликало невдоволення, протести, а часто і збройний спротив народних мас.

Боротьба українського народу за свої права і самостійність то наростала, то занепадала, але не припинялася ніколи. На кожному етапі цієї боротьби на захист своїх прав ставали нові і нові духовні лідери, яких, як по Божому промислу, знову і знову породжувала благословенна українська земля. І. Котляревський, В. Гоголь (батько), П. Гулак-Артемівський, Г. Сковорода, Т. Шевченко, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка та інші створюють упродовж першої половини XIX ст. нову поезію, нову літературу, новий театр і це все зрозумілою кожному селянинові, робітникові, дитині українською мовою. Разом з тим в цей час М. Чертєв, М. Максимович, І. Срезневський, П. Лукашевич, О. Бодянский та інші укладають збірники усної народної творчості і цим повертають шану дослідженням мови українського народу. В результаті зусиль української громадськості 1804 року засновується Харківський, а 1834 року – Київський університети.

За ініціативи і сприяння національно свідомої інтелігенції в кінці 50-х і на початку 60-х років XIX ст. спочатку у Києві, а згодом в Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі виникають і швидко набирають сили та масовості так звані недільні школи, які мали на меті поширення знань українською мовою серед широкого загалу населення. Ці школи утримувались на кошти громад, а вчителі і студенти вели навчання безкоштовно. Професори Метлинський і Костомаров приходять до думки про необхідність національної реставрації України.

В 1863 році російський уряд та частина російської інтелігенції доходять висновку, нібито для Росії потенційно смертельну загрозу становить український рух, об'єднаний у громади. В черговий раз посилюються репресії. Навіть носіння вишиваної сорочки чи виконання народних пісень оцінювались як підривна діяльність. Двадцятого червня 1863 року видається розпорядження міністра внутрішніх справ Валуєва про припинення друкування релігійних та навчальних книг українською мовою. Це був так званий “валуєвський циркуляр”. Розгорнувся новий виток боротьби проти всього українського. Були роки, коли в Росії не з'явилось жодної книги українською мовою. Минає ціле десятиліття і лише на початку 70-х років українство знову оживає. Ознакою тих часів була інтенсивна наукова праця з створення підвалин українознавства. В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, О. Костяківський, О. Русов,

П. Чубинський, М. Лисенко та інші гуртуються навколо українського наукового товариства “Південно-Західна філія російського географічного товариства” в Києві. З членів київської громади тасмно утворилася так звана Стара громада. Українські вчені почали займатися українознавчими студіями, впорядкуванням знань і фактів з української етнографії, історії, географії, словесності тощо. Виходять друком збірка історичних пісень українського народу В. Антоновича і М. Драгоманова, збірка чумацьких пісень О. Рудченка, праці П. Чубинського з етнографії правобережної України. Стара громада придбала газету “Київський телеграф”, головним редактором якої призначається М. Драгоманов. Газета стала виразником українських національних ідей.

Підйом українського національного руху знову налякав урядові російські кола. Помічник куратора Київського учбового округу М. Юзефович у 1874 році направляє до уряду донос на членів Київської громади і рекомендує ліквідувати Географічне товариство. Цар Олександр II у 1875 році створює комісію для вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. До складу комісії увійшли міністри внутрішніх справ і народної освіти, обер-прокурор Синоду, начальник жандармерії і Юзефович. Комісія запропонувала закрити Географічне товариство, Київську громаду, припинити видання “Київського телеграфу”, вислати М. Драгоманова і П. Чубинського за межі України. Міністерство народної освіти заборонило викладання у початкових класах будь-яких дисциплін українською мовою, наказало вилучити зі шкільних бібліотек українські книги, розпорядилося замінити вчителів-українців на росіян.

Цар Олександр II прийняв рекомендації комісії і 18 травня 1876 року у німецькому місті Емсі, де він лікувався, підписав указ, який забороняв у російській імперії друкування українською мовою будь-яких текстів, засуджуючи таким чином на смерть літературу і мову одного з найбільших слов'янських народів. Багатомільйонний народ, його культура і історія виявилися поза законом, заборона української мови і письменства серйозно підірвала віру в свою справу багатьох діячів і талановитих українців, які відроджували національну культуру. В. Антонович обрав компромісну позицію, М. Костомаров занепав духом і навіть радив товаришам підкоритися політиці царату, П. Гулак-Артемівський зневірився і вважав, що його рідну мову чекає безрадніе майбутнє.

Одним з тих, у кого не виникало жодних сумнівів, хто продовжив нелегку боротьбу і став на сторожі українського слова, був М. Драгоманов. У рік появи Емського указу про заборону в Росії української мови і літератури М. Драгоманов видає працю “З питання про малоросійську

літературу”, в якій наводить текст цього ганебного указу. Емський указ царя не був оголошений, а розісланий як циркулярний лист, підписаний начальником головного управління в справах преси Григор’євим. Мовчала про цей указ і російська преса. Отже М. Драгоманов першим порушив питання стосовно Емського указу. В передмові автор писав, що українцям лишається тільки йти своєю дорогою і працювати та ще раз працювати для свого народу, сподіватися лише на власні сили, не звертати уваги на криків, “що каркають безглуздими циркулярами”.

З гострою критикою політики царського уряду, Емського указу виступив М. Драгоманов у 1878 році на Першому міжнародному літературному конгресі в Парижі, де зачитав французькою мовою і розповсюдив серед делегатів доповідь “Українська література, проскрибована російським урядом”. Мету доповіді М. Драгоманов сформулював так: “Хочу ознайомити Парижський Конгрес зі станом, в якому опинилася в Росії українська література, яку забороняє і переслідуює уряд однієї з найбільших держав світу”. Цей конгрес проходив під керівництвом письменників В. Гюго та І. Тургенєва і мав на меті вивчити становище, в якому опинилися письменники різних країн, та обговорити заходи, яких треба прикласти для його покращення.

Доповідь М. Драгоманова – це короткий виклад історії українського народу, його мови і літератури. Автор намагався обґрунтовано, на фактичному матеріалі довести, що український народ переслідується царським деспотичним урядом, а українська мова, культура і література в Росії заборонені. Текст доповіді був сприйнятий делегатами зацікавлено та набув широкого розголосу і відгуку в Європі та світі.

Виступ М. Драгоманова на Конгресі в Парижі був сміливим і патріотичним вчинком. На міжнародному рівні прозвучав голос українця на захист поневоленого народу, на захист його рідної мови і літератури, голос проти русифікації і денационалізації українців.

Разом з тим М. Драгоманов був переконаний, що незважаючи на переслідування українського слова, українська мова буде відроджуватись й з часом займе гідне місце серед мов світу. Це переконання обґрунтовувалось тим, що основою української мови є народне мовлення. Народні пісні, розповіді, науки не вмирають, а набирають сили і все більше освічених людей “говорять уже з кафедр мовою доволі гарною і живою”.

В 1881 році в статті “Що таке українофільство” М. Драгоманов вказує, що в Австрії проживає понад три мільйони українців, вони мають близько 15 періодичних видань і користуються рідною мовою в школах, гімназіях, в університетах. Студенти говорять українською мовою про

Спенсера, про медицину чи тригонометрію так само природно, як у Парижі про це говорять французи, а в Москві – росіяни.

На закид ідеологам русифікації, які стверджували, що українцям, які живуть у заснованій “великоруським плем’ям” державі потрібно стати росіянами, М. Драгоманов зауважує, що на правому березі Дніпра – Польща, але це не означає, що жителі цієї території України мають ополячуватися. Якщо дотримуватися позиції русифікаторів, то виходить, що двадцять мільйонів українців перестануть говорити українською мовою, а стануть говорити половина польською, половина – російською, частина їх, що живе за Карпатами – угорською, а живучі на Буковині – німецькою або валашською. Крім того, можуть відбутися нові “адміністративні комбінації” і, наприклад, поляки опиняться під владою німців і тоді українцям знову доведеться займатися переробкою мови. Подібні обгрунтовування М. Драгоманова не могли бути спростованими.

Багато уваги приділяв М. Драгоманов обгрунтуванню своїх поглядів на розвиток мов взагалі. Він вказував, що коли дивитися на мову лише як на засіб спілкування, то виникає спокуса розробити загальний засіб для обміну думками у вигляді якоїсь єдиної мови. В Європі такою мовою уже була латинська мова, але вона не об’єднала народи, а навпаки, роз’єднала, і в країнах, на які розпалась Європа, утвердилась позиція про національну державність і національні мови.

Далі М. Драгоманов зазначає, що мова не тільки засіб спілкування, а й мислення, здобуття знань, саморозвитку і самовираження. Мова є найбільш вираженою ознакою національної ідентичності. Оскільки українська мова збереглася як мова самостійна і досить чиста, то варто визнати її існування. І далі висновок: відроджувати українську націю немає необхідності, оскільки вона і не вмирала, а існувала завжди і продовжує існувати, хоча в Росії вона існує майже виключно серед так званого простонароддя. Для розвитку і самоутвердження української міжнародної мови на часі була реформа українського правопису, яку М. Драгоманов вважав справою досить серйозною та важливою і взяв активну участь у цій реформі. Він розумів, що реформа потрібна для створення рідною мовою повноцінних жанрів – літературного, публіцистичного, наукового.

Михайло Драгоманов так непорушно стояв на сторожі українського слова, так багато зробив для розвитку і утвердження української мови, оскільки був переконаний, що духовний розвиток людини нерозривно пов’язаний із розвитком її мовних здібностей, що мова встановлює зв’язок між людьми через мову відбувається духовне єднання нації.

Сьогодні ми маємо самостійну українську державу. Однак русифікація в Україні не припинилася, вона триває.

Звичайно, дедалі більше українців починає усвідомлювати, що мова рідного народу – це неоціненне багатство, залишене нам нашими далекими і близькими предками, і його потрібно оберігати, розвивати і передавати нашим нащадкам, як це робив Михайло Драгоманов.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Михайло Драгоманов*. Українська література, проscribeвана російським урядом – Львів: 2001. – 93 с
2. *Горбачук В.Т.* Барви української мови. – К.: Вид. дім “KM ACADEMIA”, 1997. – 272 с.
3. *Юциук І.П.* Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 144 с.
4. *Климчик Л.А.* Педагогічні погляди М.П. Драгоманова. – Канд. дисерт. – К.: 1995

Микола Попов,
академік

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ

Коли наукова та гуманітарна еліта звертається до аналізу сучасного цивілізаційного процесу, то попри конфліктність різноманітних регіональних проблем (політичної гегемонії чи сировинних, енергетичних ресурсів) домінантою такого аналізу залишається широка панорама глобальної проблеми виживання людства. Вона сама по собі багатоаспектна, включаючи: загрозу ядерно-водневого знищення, вичерпання природних запасів сировини (прісної води, чистого повітря, енергетичних носіїв), деградацію флори та фауни Землі, голоду мільйонів людей та нестачу харчів (білків, жирів, вуглеводів) в багатонаселених регіонах нашої Ойкумени тощо. Зрозуміло, що всі ці глобальні проблеми, їх гострота та невідкладність раціонального розв'язання є відображенням занепокоєння людства перспективами свого збереження та розвитку.

Розглядаючи ці проблеми, ми інтуїтивно звертаємося до фундаментальних питань свого співжиття з природою, з народами інших регіонів, із своїм самоіснуванням. Це звернення логічно примушує нас